

Julijana Matanović / Irena Vrkljan

PISANJE KAO ODBACIVANJE BREMENA

Dvadeset godina je prošlo od objavljivanja biografske knjige *Svila, škare* Irene Vrkljan. Danas se knjiga može opisati kao prekretnica u suvremenoj hrvatskoj prozi. Priča o ženama u književnosti i njihovu "posebnom ženskom iskustvu", pojavom Irenine knjige, dobila je ovjeru i dopuštenje. U Hrvatskoj je, uz tu "obljetnicu", objavljeno ponovljeno izdanje kulture *Svile*. Godina u kojoj za *Sarajevske sveske* razgovaram s Irenom, nagovorila me na osobni pogled unatrag.

Imam trideset i šest godina i na pragu sam zrelosti, izgovorila je u prvim danima travnja, godine 1995., negdje u minutama u kojima večer prelazi u noć, glumica osječkoga kazališta. Oni koji su je, okupljeni na promociji knjige *Rukoljub* Pavla Pavličića, slušali i koji su je poznavali, mogli su pomisliti kako je načas iskoristila publiku pred sobom i kako je započela priču o vlastitu životu. I njoj je u toj godini zrelost polazila u susret. Međutim, ona je čitala ulomak iz pisma što ga je godine 1982. spomenuti autor uputio Mariji Jurić. Njemu je tada bilo trideset i šest godina, imao je iza sebe već bogat opus, ali u uskrslj potrebi samoinventure potražio je savjet od nje koja je o problemima stvaranja znala puno, ali je u vrijeme dok je pisala i objavljivala svoje romane nitko o tome ništa nije želio pitati. Nekoliko sati poslije lijepih predstavljačkih riječi izgovorenih o neobičnoj i rijetkoj knjizi, objavljenoj trinaest godina poslije pisma upućenoga Zagorki, rado čitanoj i uveliko osporavanoj hrvatskoj spisateljici, na jednoj su mi večeri, organiziranoj u čast prezentacije Pavličićeva djela, u prostoru koji je podsjećao na prave bakine kuhinje darovali Rukoljub (bez rukoljuba) i na prvom praznom papiru, ispod rođendanske čestitke iznizali svoje potpise. Učinili su to točno u ponoć, u trenutku kad su kazaljke na starom secesijskom satu ostavljale peti i ulazile u šesti travanj. Dodali su i brojku trideset i šest – bilježeći cijelu računsku operaciju oduzimanja (1995-1959 = 36). Netko je čak mogao pomisliti da sam sama odabrala ulomak iz knjige i predložila ga osječkoj glumici, da sam predstavljanje shvatila kao uvod u proslavu svoga trideset i šestoga rođendana. Da su me to i pitali, rekla bih im da nisam i oni bi mi vjerovali jer je bila 1995., godina u kojoj još ni sama nisam slutila da ću za trideset mjeseci napisati i objaviti knjigu zbog čijeg će naslova ubuduće mnogi početi sumnjati u istinitost mojih izgovorenih riječi. Magle iznad Drave nisu bile još posvema iščezle. Pomagale su mi u mom tvrdoglavom vjerovanju kako je priča o ljubavi jednaka samoj ljubavi i kako književni tekst

uspijeva posjedovati širinu moga roditeljskoga dvorišta, prigušivati tjeskobu u noći prije konačnoga odlaska o kojem je odlučeno godinama ranije, priznavati strah na onaj isti način na koji je to priznavao muškarac čije su riječi obilježile neke moje tekstove. Uplašena mogućim sjećanjem koje će iznova zaboljeti, godinama i godinama poslije činit ću suviše kilometre da bih izbjegla mjesta na kojima smo se slučajno, vjerovao je on, susretali. I dok je društvo, uz slavonsku gozbu, s *Rukoljubom* na stolu, nazdravljalo i mom, ne samo literarnom, pragu zrelosti, osjećala sam da uskoro trebam odrezati svoju dugu pletenicu. Lokal je mirisao na kuhinju u kojoj sam odrasla. Na moje su se satenske rukave lijepile mrvice domaćega kruha i ni u jednom trenutku nisam osjetila potrebu otresti ih, ukloniti ih s finoga materijala. Nisam se trudila biti dama. U dubini mene čučala je djevojčica po mjeri provincije koja tvrdoglavo, u stanovima s centralnim grijanjima, traga za pucketanjem bukova drveta, širi dlanove i okreće ih prema površini nekog, u svijesti čvrsto pohranjenoga, štednjaka. I još uvijek, kada zimi ulazim u tople velegradske stanove, mene i u njima grije sjećanje na sivobijele Plamen pećice.

Stigavši sljedećega dana u Zagreb, iznova sam pročitala knjigu *Svila, škare* (1984) Irene Vrkljan. Željela sam osvježiti neke već ranije podvučene rečenice, podsjetiti se na završne rečenice o Stančiću. Činila sam to gotovo redovito kad sam se u veliki Zagreb vraćala nakon nekoliko dana provedenih u svom Osijeku i kada bih se pred onima koji su odavno zaboravili podatke iz vlastita izvoda iz knjige rođenih, morala pravdati zbog okusa koje sam donosila, zbog potrebe da i moje novo prebivalište bude istih boja kao i ono koje sam napustila. Umjesto da govorim o sebi i svojoj nemogućnosti odvajanja ravničarskih ulica od svoga tijela, izgovarala bih autoričine rečenice o velikom slikaru koji je imao tisuću strahova, plašio se kolere, kuge i riblje kosti u grlu. A kad je naslikao "Novi Zagreb", zapisuje Irena, našla sam u toj slici sve te noći sjedinjene u jednu, njihovu difuznu svjetlost i odjednom sam znala da se on uvijek ponovo vraća u predgrađe, na rub sjaja.

Nekoliko dana poslije, sjećam se, sudjelovala sam, kao članica povjerenstva, u obrani diplomskoga rada naslovljenoga Irena Vrkljan i autobiografska proza. Sva moja pitanja vezana uz tekst koji je promijenio sliku hrvatske književnosti u osamdesetim godinama danas već prošloga stoljeća, uz roman koji je zahuktao priče o razlikama muškoga i ženskog književnog iskaza, uz roman zbog kojeg je kvalifikativ nježnost darovana nama, ljepšoj polovici književnosti, željela sam ostaviti sa strane i upitati studenticu: Koliko je autorici, točnije pripovjedačici bilo godina kada je napustila prostore jednoga jezika i krenula u zemlju drugog, kada se našla u bezprostornom Između i kada je sjećanje na uzorak morskog konjića

na svilenoj haljini njezine majke počelo poprimati drukčije boje? Željela sam čuti ponovno tu brojku trideset i šest, svoju, brojku koja će, slutila sam, drukčije zazvučati izgovorena glasom puno mlađe žene. Prag zrelosti, godina u kojoj počinju sjećanja, u kojoj počinje ogledanje sebe u tuđim životima i od koje se svjetlo u prostorijama punim podsjećanja u večer sve kasnije uključuje: Odgoju između razmaženosti i zapuštenosti došao je kraj, tom djetinjstvu, propalom braku, prerezala sam pupkovinu, bila sam stara trideset i šest godina. Prašina je pala na praznu sobu u Buličevoj, susjeda više nije kucala na vrata, slike i knjige su polako posivjele. Otišla sam s jednim kovčegom i našla se negdje drugdje, prvi put sam bila potpuno sama. Prijatelji koji su stajali na aerodromu mahali su mi mrzovoljno i s nerazumijevanjem.

A da nije bilo odlaska, bi li uopće bilo moguće napisati takav tekst? Zasigurno – ne bi. Jer, objašnjava i uvjerava pripovjedačica, ne bi postojalo kretanje, ta nulta točka, nova bol, rez kroz staru svilu djetinjstva. Ne bi postojali ljudi ovdje, u Berlinu, niti ovaj tekst, ovo sjećanje. U starom životu posjećivala bih svoje grobove i pripremala jedan i za sebe.

Tekst je napisan i njime je započet niz ogledanja sebe u drugima (*Svila, škare; Marina ili o biografiji*, 1986.; *Berlinski rukopis*, 1988.; *Dora, ove jeseni*, 1991., *Pisma mladoj ženi*, 2003.). Linija nije prekinuta ni knjigom *Pred crvenim zidom* (1994.), knjigom svjedočenja o osjećanju rata, o vremenu u kojem se čini da ništa više neće biti kao prije, da će i riječi zašutjeti. I neovisno što stavljala u središte svoje priče i u kojem se žanru željela predstaviti, Irena Vrkljan ostaje vjerna svom gledanju, uvijek prepoznatljiva. Čak kad je pred čitatelja iskoračila i kriminalističkim romanima (*Posljednje putovanje u Beč*, 2000., *Smrt dolazi sa suncem*, 2002.) tražila je od njega da Nju potraži u iskazima njezinih junaka, da kroz njihove razgovore pocrtava rečenice zapisane u štivima koja su prethodila. Time je unaprijed svaki kritičarski rad na ozbiljnom odvajanju svoje prve i druge prozne faze ocijenila suvišnim i nepreciznim.

Knjiga *Svila, škare*, o kojoj su kritičari govorili i kao o autobiografskoj memoarsko-dnevničkoj prozi i autobiografskoj prozi i memoarsko-autobiografskoj prozi i pjesničkoj prozi, pokazuje gotovo sve karakteristike suvremene autobiografije. Tematski je određena trenutkom samospoznaje. Započinje s najudaljenijom točkom pamćenja. Središnji događaji, kao polazišta brojnih kolažnih refleksija, mogli bi se ulančati u kronologijski slijed, cjelovita priča o Ja dobiva se slaganjem iz odnosa Ja prema drugima. Epizode su oblikovane u formi priče i iz njih se iščitava razvoj osobnosti i karaktera. Život pojedinca i njegova mala, osobna povijest stavljeni su iznad velike povijesti, a velika je povijest upisana u tekst da bi se predočila poznata vremenska shema i da bi se proučile posljedice moćnih odluka (Crkva se

nalazila na kraju Svetosavske ulice u Beogradu, glavnom gradu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, gdje sam rođena; Duge uvojke sam odrezala u predvečerje 27. ožujka 1941.; Nedjelja 6. travnja donijela je zastore staklene površine i nerazumljivu žegu; Ostatak školske godine 1941. u evangeličkoj osnovnoj školi pokosio je također zaborav; Partizani u poderanim uniformama i omotanih nogu sjede u svibnju 1945. u vrtu u Buconjićevoj; U školi smo učile o prokletom ratu, o povijesti...). Odluke moćnih potpisivača ugovora i naredbi mijenjaju život onih koji o tekstu iznad potpisa ništa ne znaju. Irenino preseljenje iz Beograda u Zagreb, odlazak roditelja iz Zagreba u Opatiju, građanska komocija prije i siromaštvo sada, samo su neke točke biografije koje su posljedica velikih svjetskih i povijesnih odluka.

Ugovor s čitateljem sklapa se već u prvim rečenicama. U uvodnim, izdvojenim pod naslovom Trenutak, otkrivaju se ključna mjesta. Pišem sada, spominjem svoju majku, biće s kojim sam se počela uspoređivati davno, u slici ogledala na zidu našega doma, čiji me propusti i slabosti opominju, spominjem i tjeskobu koja pripada budućnosti, ali izvire iz zajedničke prošlosti, iz sjećanja. Sada, majka, tjeskoba i sjećanje predstavljaju kod u kojem će se tekst organizirati, čine početne veziljske niti za koje više nije važno hoćemo li, u izradi goblena, krenuti lijevo ili desno, prema gore ili dolje. Punina se ionako dobiva tek onda kada je sva praznina popunjena, kada je sav konac potrošen i kada je priča ispričana. A da bi bila ispričana, u procesu pisanja treba se boriti protiv zaborava (zato je nakratko i uveden, kao mjesto razlike, prijatelj iz Slovenije koji je sve zaboravio. Stare pjesme i male jabuke). Ne biti kao on, brinuti o riječima slično onako kako je baka brinula o crnoj kutiji u kojoj je skrivala drage predmete. I ići još dalje, načiniti popis u jeziku. Predmete, ionako, unište selidbe i ljubomore, vrijeme i inati. Ostaje jedino sjećanje na njih i na ljude koji su ih voljeli. Priča, pričanje i pretvaranje stvarnoga prošloga u jezično prošlo ispravlja pogreške, daje novu mogućnost u kojoj možemo biti svoji i u kojoj možemo priznati da je ona stvarnost bila lažna. Drugi su nas u njoj tjerali biti poslušnima, odanima, licemjernima. Irena u obitelji (onda) i Irena u trenutku pisanja (sada) slične su samo u svojoj krhkosti. Prava Irena vidljiva je isključivo u odnosu prema drugima i to onima koji s njom nisu vezani istim izvodom iz knjige rođenih. Prijateljice iz djetinjstva vječne na neki siguran način, sluškinja Ana zaslužuje divljenje jer uspijeva iskazati odlučnost, za časnu Esteru koju grli u snu, vjeruje kako je može zaštititi drukčije nego mama, Elikine hrapave ruke miluju je još uvijek – posve drukčije nego mamine, Ljubiša Jocić i njegovo srce koje ništa nije htjelo posjedovati vrijedni su zasebnoga poglavlja. Prijateljice su bile njezine, a u isto to vrijeme sestra je Nada čeznula za Ireninim iskazom: To je moja Nada. Ana, Estera i Elika bile su odlučne, za Ljubišu Jocića malograđani

su govorili da je nemoralan. Priča o drugima i priča o svojoj potrebi da bude slična njima, a ne svojim, otpor je prema onom prošlom, prema maminoj slabosti da se suoči s prošlošću, prema njezinim loše odigranim ulogama domaćice i ljubavnice, prema obitelji s građanskim pravilima. U trenutku osvjetljavanja ona pod svoj spisateljski mikroskop (nije uzaludno na dva mjesta tematiziran upravo mikroskop), stavlja događaje i ljude koji su je odredili. Traži, šireći zjenice nad malim stakalcem, pronalazi tragove svojih roditelja u sebi i svojim sestrama: Podjela u obitelji? Vera je isti otac. Nada majka, ja pola, pola. Ne znam da li je to točno. Njegovu žestinu ne prepoznajem u nama, njegove bolesti često. Svi imaju nešto zajedničko. Pojave i ljude oko sebe puno bolje razumiju kada su opisane u jeziku, kada se sliju u riječi. I otac je pisao svoj dnevnik, za dvanaesti rođendan Ireni je napisao pismo dugo dvadeset i četiri stranice, u tekst Svila, škare uključeno je i Verino i Nadino kao da pismo. U njima se ponavljaju Ireninim gledištem već ispričani događaji, potvrđuju razlozi i opravdanosti Ireninih strahova, ali se dodaju i novi kroz koje se može dodatno okarakterizirati Verin, odnosno Nadin lik. Istost događaja svjedoči o zajedničkoj biografiji, posebna mjesta su ponovno u relaciji prema nekome (Verino spašavanje jedne obitelji u poplavi). Irenin suprug, također, oslikava se u odnosu prema njoj i prema ljudima oko sebe (susjedi). Kvalifikativ čovjek leda upućuje na to. Možda najljepša priča o onima uz Ja je priča o redatelju Viculinu. On je bio sve ono što mi nismo, a težili smo. I životom je svjedočio da je sjećanje drugih na druge krhko i da priču treba ispričati još dok joj ne zaprijeti zaborav: Vjeran do kraja prijateljima, obitelji, moru i svom otoku djetinjstva. Neki nekadašnji filmovi leže zaboravljeno u okruglim limenim kutijama u arhivi televizije, njihovi naslovi su postali nečitki i nitko ih više ne poznaje. Groblje poput onog u bosanskim planinama. Nekrolog sam napisala kada više nitko nije znao tko je on. Ali, sada, zbog činjenice što je Irenina biografija neodvojiva od njegove, sačuvan je i priča je o njemu ponovno krenula, danas u ponovljenom izdanju Svila, škare, kao što je krenula prije dvadeset godina u premijernom nastupu, kao što je tekla i u Pred crvenim zidom, knjizi u kojoj ratni košmar i tragedija poginulih i prognanih ponovno tjera na traganje za krhotinama vlastita sjećanja i na kraju se, u formi biografske leksikonske natuknice, prelila u posljednji naslov *Pisma mladoj ženi*.

I priča o Ja kroz priču o njima nastavlja se iz epizode u epizodu. Pokretački motiv (primjerice sjedenje u kuhinji čileanskoga prijatelja tjera lavinu sjećanja na čežnju za pravim kuhinjama) odvodi narativnu nit prema različitim vremenskim točkama i različitim pitanjima. Prošlo i sadašnje se spaja, žene odozdo slične su ovima gore. Iz te sličnosti zbog koje i od koje smo prvo bježali, a sad je želimo zalediti, može iskočiti usklik: Majko, sestre, žene! Neka se spasi

tko može. I on može biti zamijenjen svjedočenjem: Žena je uvijek svjesna činjenice da je žena.

Pripovjedačica knjige *Svila*, škare pronašla je model preživljavanja bolesti, smrti najbližih, gubitka snage, straha od povreda i neuspjeha, straha od starenja koje se ne pobjeđuje pomadicama koje garantiraju mladenački izgled i nestanak bora. Ona piše o drugima jer zna da to nužno znači pisati i o sebi, ali ne, kako bi rekla Andrea Zlatar, u smislu pretenciozne identifikacije zajedničkih osobina, već i na jedini mogući način spoznavanja sebe kao prepoznavanja u drugome. Proze Marina ili o biografiji i Dora, ove jeseni nastat će u procesu uspoređivanja, u procesu koji na kraju sva sjećanja stapa u samo jedno. U svilu koja jednako dobro pada niz tijelo tih triju žena, neovisno dolaze li niti iz stvarnoga ili literarnog citata. Ali na kraju, kad se haljine obuku, u biću autobiografskoga štiva ostaje jedan autorski nemir, čak i onda kada je vidljivo koliko čitatelja (jedna sam samo od njih) uživa u tekstu i koliko u njemu pronalazi one točke od kojih će započeti vlastite potrage. Jer, da bi se načinile te fine svilene niti, te precizne narativne linije, potrebno je uništiti veliki broj jajašaca dudova svilca, dotaknuti živote mnogih bližnjih i dragih koji iz naših viđenja, nakon našega mikroskopskoga Ja nerijetko mogu izaći povrijeđeni, uplakani, ali ipak duboko sigurni da je ona druga slika koju su oni izgradili pozicijom svoga Ja jedina prava. U nemilosrdnom krojenju i potrebi pričanja priče o vlastitom životu i mi sami katkada tupim škarama presiječemo glavu morskoga konjića i na svili sepia boje ne primjećujemo nikakve crvene tragove. Uživamo u pisanju samom, pisanju bilježaka, izmišljamo doživljeno i tkamo onaj drugi život kojeg nemamo. A neimanja redovito postajemo svjesni na pragu zrelosti; kada prepoznajemo zaglavljivanja u šikari različitih generacija (*Pisma mladoj ženi*, 2003), kada već znamo što bi to trebalo biti strpljenje, kada odlučimo, one manje hrabre, odrezati svoje duge pletenice ili samo jednim koferom, one puno hrabrije, krenuti u novi život, život Između; između dva jezika, između ostavljene obitelji i novih prijatelja, između prošlosti i sadašnjosti, između bijele i crvene boje, između odlaska i dolaska, između Zagreba i Berlina. I to sve u godinama u kojima bi za mnoge stvari već bilo prekasno kada same sebe ne bismo tješile da je za neke još uvijek prerano.

JM: 1966. godine krenula sam u prvi razred osnovne škole. Tada još nisam znala da me svi zovu pogrešnim imenom, da pogrešku nastavlja i učiteljica koja me njime upisuje u veliki plavi imenik. U osjetljivim godinama odrastanja saznat ću za ono pravo, grubo, na koje nikada neću pristati. Koliko je, Irena, važno ime, jesu li imena uistinu, kako ste jedanput rekli, samo signali. Ili možda svojim značenjima unaprijed određuju put? Vera i Nada, Irena i

Dora, Irena i Marina, Ana i Estera. Je li Vam lijepo vaše ime? Čini mi se da Vam je ono uvijek ljepše zvučalo kada su ga, misleći na Vas, izgovarali oni koji s Vama nisu bili vezani izvodima iz knjige rođenih.

IV: Pravo ime, Julijana, pogrešno ime u plavom imeniku – to je gotovo već na pragu literature, to mi se sviđa. A moje ime? I ja sam se, stara deset godina, izborila da me roditelji zovu Irena, a ne lutkica, mrzila sam to tepanje i otad je ime zvučalo kao neka zapovijed. Mnogo kasnije, na koricama knjiga, osjećala sam, da bi uz ime trebali stajati razni gradovi, imena prijatelja i pisaca, dakle sve ono što leži ispod tekstova kao materijal nečijeg života. Zbog tog svoje ime na knjizi smatram samo signalom.

A ona druga imena, kao Marina (odmah vidim Cvetajevu, njene zelene oči) ili Dora (ona zauvijek stoji u staroj, mračnoj kuhinji, a ja mislim i na Freudovu pacijenticu Doru, na tekst o njoj), ta su imena kao neki putokazi, ona vode kao neka jeka k pisanju. Ne znam, da li mi je moje ime lijepo. Više su ga, poput roditelja, izgovarali glasno u školi, na sveučilištu, u ustanovama, više sam ga čula na služben način nego prisno, privatno. Neki put volim zaboraviti kako se zovem, ime znači i javnost, a nje se volim kloniti.

JM: Te iste godine, kada sam se u nekakvom industrijskom naselju počela boriti za ljubav svoje učiteljice, Vi ste iz velikoga, za moje djetinje oči, Zagreba odlazili u Berlin. Znam da ste ponijeli sjećanje na drage ljude, da ste ponijeli tjeskobu i nedovršene slike prave kuhinje s mrvicama domaćega kruha na stolu. I kako je izgledalo to Irenino putovanje? Da je carinik na jednoj državnoj granici prema Berlinu otvorio Vaš kovčeg i učinio carinsku kontrolu, što bi se našlo na njegovu popisu stvari iz vašega kovčega?

IV: Putovanje je bilo tjeskobno, ali je sigurno bilo i jedno tjeskobno odrastanje. Jer u Zagrebu je sve bilo tako hladno i uhodano, u Berlinu sve strano, nesigurno. Prtljaga bijaše skromna, sastavljena na brzinu, nervozno. Znala sam da u taj jedan kovčeg ne može stati život, ona soba u Bulićevoj, možda sam i htjela početi od nulte točke. Tek kasnije, tokom svih tih godina, selila sam pomalo neke drage stvari i uspomene u Berlin (sada ih selim natrag, recimo stara pisma prijatelja, fotografije. Ako se nešto dogodi, nitko ih ovdje ne može čitati, lica na fotografijama su u Berlinu nepoznata).

A tada, te davne godine, u kovčegu je bilo platno Stančićevog lunarnog djeteta koje lebdi iznad zemlje, nekoliko pisama, Kafkin dnevnik, *Trafika* Fernanda Pessoae, debele vunene čarape protiv sjeverne hladnoće, malo odjeće, crna kapa, koju još uvijek imam. I nešto

praznog papira, koji će dugo ostati prazan. Plan grada, koji mi nije mnogo pomogao, mala, plava vaza, ona je još uvijek čitava i memento vremena koje je prošlo.

JM: Što se u berlinskom stanu našlo od zagrebačkih sitnica? I koje im je mjesto dodijeljeno?

IV: Sve što sam pomalo donosila ovamo ima svoje počasno mjesto. Na stolu, s ružama izvezen stolnjak iz Podravine, slike Stančića, Bifela, Picelja, Boureka, Murtića, Sirovija, Stupice na zidovima, ovalna stakla gradova – Zagreb, Opatija – na komodi, fotografije mame, tetke Helene iz Beča, sestara i prabake na pisaćem stolu, jedan pješčanik. Osmrtnice dragih prijatelja u posebnom stalku. Stara oslikana ura s tržnice u Zagrebu na zidu kuhinje, ona ne kuca. I knjige iz Zagreba (i Vaša knjiga) na stoliću pokraj kauča, uvijek pri ruci u društvu s Rothkovom monografijom, s Virginijom Woolf, Robertom Longom, njegovim crtežima Freudovog bečkog stana godine 1938, poezija Cvetajeve, Mandeljštama, Celana.

JM: Ostavljali ste jedan Zagreb, recitiranje svojih pjesama natopljenih nadrealizmom u ateljeu kod Ivana Picelja, druženje s pjesnicima, slikarima i vjerovanje u slobodu izraza, u književnu riječ kao nešto veliko. Generacija kojoj sama pripadam, vezana je uz časopis koji je pokrenut u godini u kojoj ste Vi objavili knjigu *Svila, škare*. Riječ je o generaciji okupljenoj oko časopisa *Quorum*. I mi smo još uvijek vjerovali kako radimo velike stvari, čitali smo iste knjige, bilo nam je neugodno ako bi nas priča zatekla nespremnima. Kada danas mislim o tim godinama, ne mogu se osloboditi potrebe za uspoređivanjem s današnjim mladim ljudima iz naše branše. Iz nje mi izlazimo kao oni kojima je bilo više stalo. Kako Vi danas gledate na pedesete godine prošloga stoljeća, vrijeme uz izlaženje Krugova, godine u kojima je svaka stanica mladenačkoga tijela bila predana umjetnosti. I čine li Vam se generacije i književni naraštaji iza Vas drukčijima od Vas?

IV: Sigurno smo pedesetih godina bili generacija jednog drugog vremena, uloga književnosti, otpora, umjetnosti, bila je drugačija, njeno značenje, a možda i naši porivi. Nije bilo televizije, kompjutora, medijske galame. Vladala je danas nezamisliva tišina, ali i mogućnost koncentracije, ili točnije rečeno: čuo se još i tihi tekst. Zbog tog je neupitno da su novi naraštaji toliko različiti od nas, da se bore u posve drugačijim okolnostima, da su vjerojatno i mnogo više skeptični, više realistični od nas, da znaju za ulogu medija, reklame. Mi smo bili neoprostivo skromni, nismo brinuli oko ionako malih naklada, ionako malih socijalističkih honorara, kao mladi pisci, i bez prikladne političke prošlosti, znali smo 1950. da se od pisanja ionako ne može živjeti, i da su "naše" pjesme zapravo "prokrijumčarene".

Još smo poput Cvetajeve ili Ahmatove vjerovali da je poezija važna, neophodna, da nijedna žrtva nije neumjesna. Divili smo se Ahmatovoj, što je za vrijeme opsade Petrograda sa svojom prijateljicom kuhala vodu i zatim su tu toplu vodu pile kao čaj, i ona je cijelo vrijeme govorila pjesme, a prijateljica ih je pamtila, nije ih se smjelo zapisati, ona ih je pamtila i poslije rata, tako sačuvane, predala pjesnikinji. Danas znamo da su strašna vremena previsoka cijena, i da je sve to daleka prošlost, sve one strasti i žrtve. Da, nema smisla to sjećanje. Zar da žalimo za godinama kad ničeg nije bilo, i možda samo zbog tog još poezije? One, na koju mislim. Sad smo u vrtlogu drugih problema, drugačije su bitke, zato usporedbe nema, ona ništa više ne donosi. Možda je jedino, što nam ostaje, da priznamo taj jaz, da ne krparimo ono, što se nastaviti ne može. Možda je to onda naš poraz, ali možda i nije. Nisu se pisci promijenili, prošlo je naprosto pola stoljeća.

JM: Mogu li, Irena, novi prijatelji i nova poznanstva popuniti prazninu nastalu nakon ostavljenih ili izgubljenih prijatelja. Vjerujem da ne, ali kako se pobjeđuje osjećaj gubitka, savladavaju dani nakon Stančićeve, Viculinove, ili Bajsićeve smrti?

IV: Novi prijatelji ne mogu popuniti prazninu, oni su samo neke nove stanice biografije – a stanice koje su zbog gubitka sad samo još prazne, ostat će to zauvijek i živjeti samo još sjećanje, tako dugo dok i mi još živimo. Kako se pobjeđuje gubitak? Pisanje je sigurno slab pokušaj da smrti ili nečijem odlasku otmemo to lice, tu osobu, da joj barem u tekstu vratimo obris i neku vrst postojanja. Ali i Vi znate, to nije više život, nije toplina, gubitke treba prihvatiti, pomiriti se s tim – ako se može. Možda ne treba živjeti isuviše dugo, kako samoća ne bi bile isuviše ledena. Samo neki put postoji sreća, da se pojavi dvojnjak nekog kog ste voljeli, da se pojavi osoba, koja gotovo da može zauzeti ono prazno mjesto, ne posve, ali bar malo. Takav susret može ponešto pomaknuti u vama, pokrenuti već zarđao kotačić sata, koji je stao onog dana gubitka. Ne bismo pred tim posve trebali zatvoriti svoje srce.

JM: Kako se praznine podnose u životu izdaleka?

IV: Možda nešto lakše. Jer kroz ove ulice nikad nismo zajedno prolazili, u ovim sobama nismo boravili. U Zagrebu svaki ugao, kavana lili park, podsjećaju na izgubljene prijatelje iz mladosti, zgrada bivšeg radija u Jurišićevoj na Angela, Vicka, Bajsića, kuća u Amruševoj, u Bosanskoj na dragog slikara, kuća u Rovinju na Tonka. Pločnici i vrtovi, Zrinjevac i Tuškanac, sve to postala su mjesta gubitaka, jedan Mirogoj u glavi, i njih zauvijek prekriva mreža izgubljenog vremena.

I tako geografija tuđine ponešto ublažava praznine, koje su za sobom ostavili.

JM: Nedavno me jedna mlada novinarka upitala gdje u stanu držim drage sitnice. Umjesto odgovora, prepričala sam joj *Pisma mladoj ženi*. O njima dvjema razdvojenima prostorom i godinama. Njoj, ako smijem reći Vama, je sedamdeset, a njoj, svakoj mladoj ženi je četrdeset manje. Vi čuvate predmete i uz predmete vežete priče, mladu ženu ne zaokupljaju ni stvarno slaganje ni bilješke u jeziku. Osobno sam negdje između, i godinama i odnosom prema dragim sitnicama. Slutim da je zaborav najbolja zaštita, a kadgod mogu citiram vašu rečenicu Svaki je zaborav mala smrt. Možda mi je upravo ona šaptala uvodne rečenice moga romana *Bilješka o piscu*: Glagol zaboraviti ne podnosi imperativ.

IV: Na lijepo literarno pitanje nije lako realistički odgovoriti. Vaša su pitanja zaista takva, a moji odgovori? No možda je ljepše pitati nego odgovarati, tješim se sada. Zaborav je nešto, protiv čega se cijelog života borimo, pokušavamo to. Ali ljudska smo bića i vrijeme, dugo vrijeme, taloži se po svemu što je bilo i neki put poput prašine leži i na sačuvanim uspomenama. Sigurno je pisanje potraga za pamćenjem. Sjećanja znaju biti, kao i vjernost spram onih kojih više nema, neki put teretom, pisanje je odbacivanje bremena, a ono što je zapisano malo je manje zaboravljeno.

JM: Jeste li ikada osjećali svoj zagrebački korak drukčijim od onoga u Berlinu. Pitam Vas to zbog osobne sebičnosti. Ostala sam u prostorima istoga jezika, premjestila sam se tri stotine, a ne dvije tisuće kilometara, ali, iako godine prolaze, još uvijek mislim kako je to privremeno i da ja pripadam tamo, puno istočnije. Kad iz vlaka izađem na osječkom kolodvoru, osjećam kako mi tijelo pristaje uz tlo i kako sam tamo ja ja. U Zagrebu sam još uvijek ovdje kao ja.

IV: Razumijem to dobro. No ja nikad nisam imala jedno tako snažno, svoje mjesto, svoj krajolik. Moje je djetinjstvo proteklo u sobama stana, među predmetima, i kad bih nešto mogla opisati – tad bih Zagreb suzila na onu jednu ulicu iz djetinjstva, na Buconjićevu. Kad njom danas prolazim, nisam nikad ono, što sam u Berlinu. Nisam ni ono, što sam, kad prolazim dugom Klaićevom sa svim mirisima duhana i kave. Ipak, moje ja nije samo određeno geografijom, najviše sam ja u blizini onih, koji su još tu.

JM: Je li za Vas i Berlin moj Berlin, kao što je i Zagreb moj Zagreb, ili Berlin čezne da ga nazovete moj Berlin kao što je sestra Nada željela da pred drugima kažete moja Nada onim istim tonom kojim ste govorili moja prijateljica Đurđa? Ili ipak ostaje samo ono Između, točka iz koje sve polazi?

IV: U tom smislu Berlin nije moj, nije to nikad bio niti će to na taj način biti. Za to osjećanje sam ovamo donijela previše prošlosti. Ali Berlin nije ni između, zapravo je to samo grad u

kome trenutno rado boravim. To nije samo pitanje jedne čudne i zagonetne ipak – tuđine, neki put sam pomislila, to je uvijek i stalno pitanje nedostatka uspomena. Danas ni to više točno ne znam. Na neki način gubim i Zagreb – to čine godine koje prolaze, to čine neki put prekratki boravci u njemu i još mnogo toga. Zato se često nastanjujemo u onom što je bilo, i u riječima, to je moj plan grada i zato moram podnijeti da me neki put svugdje zaborave. Možda je i sve manje onih, koji me znaju. Ne znam, ali Berlin nikako ne traži da ga zovem svojim, ne hvata me za rukave kaputa, ne vuče za kosu, kao što to neki put čini neka zagrebačka ulica.

JM: Tu dvostrukost nije lako živjeti. Čitam to i u prozi suvremenih bošnjačkih pisaca, primjerice Midhata Ajanovića, koji su napustili jednu stvarnost i otišli u drugu, koja ih tjera da prvu pretvaraju u jezik, u priču, i tragaju za točkama zajedništva. Probija li, ili se rađa tekst između te napetosti dvaju jezika, dviju kultura, dviju zemalja, između ovdje i tamo, ili kako naši obični ljudi znaju reći, ali i Neda Miranda Blažević u *Plesu na pepelu*, između dolje i gore?

IV: Dvostrukost nije laka, ali je istovremeno i šansa. Ako mislimo na pisanje. Iz daljine su mnoge stvari i osobe, to nije kontradiktorno, jasnije vidljive, kao i sve ono što je bilo, ono što možda dolazi. Taj mali odlazak vježba je za veliki odlazak., odjednom znamo, kako će jednom biti.

A drugi jezik je dobar izazov, sve više uočavamo kako nije moguće prevesti kontekste i kako su sporazumijevanja među kulturama i narodima teška.

Gore i dolje – ne, to ne bih rekla. Ali dva svijeta, to da. Dva podneblja, dvije vrste osjećajnosti, dvije prošlosti, one se protežu daleko u budućnost.

JM: Da ste prozne knjige pisali u Zagrebu, bile bi to drukčije knjige. Ako nastavim na istom tragu što bi bilo da je bilo ono što bilo nije, smijem li Vas upitati osjećate li gdje bi bila mjesta razlike?

IV: Što bi bilo da je bilo što bilo nije? Naravno da na to nitko ne zna siguran odgovor. Ali možda bi tad stranost bila manja, a to bi za pisanje nešto značilo. Bilo bi i manje vremena zbog danonoćnog rada na televiziji, ne bi bilo vlastite sobe – i to sve bi vjerojatno utjecalo na pisanje. Berlin zapravo znači to "dobiveno vrijeme" za knjige proze, pisaći stol koji je samo moj, i naravno taj pomalo "etnografski pogled" u jednom stranom svijetu i književnosti.

JM: Neki važni ljudi, knjige i slike, to je domovina. Zašto smo onda tako nerazumni prema činjenici da jedan pisac može lijepo biti uklopljen u više nacionalnih književnosti. Nedavno

je prof. dr. Krunoslav Pranjić, pripremajući odabrane priče Ive Andrića, popisao jezike na koje je autor *Travničke hronike* i *Drine* preveden. Nije ništa komentirao. Pročitala sam to kao priređivačev odgovor svima onima koji troše stranice papira i sate razgovora u polemikama o pripadnostima. Kako se Vi osjećate, kao srednjoeuropski pisac?

IV: Netko je jednom rekao, da je srednja Evropa propala 1918. godine i to mi je bilo uvjerljivo. Kasnije su ovdje Evropu, a i književnost, podijelili na istok i zapad, nije bilo nikakvog zajedništva. Ne zadovoljavam biografski ni politički ni jedno ni drugo, dakle ne spadam u disidente ili u emigrante, niti u nove zapadne "pobjednike", nisam sa sela, nisam iz New Yorka. Ovdje još uvijek na taj čudan način dijele svijet i pisce, književnica iz jedne zagrebačke, građanske obitelji, to je skoro nešto zagonetno, mnogo je bolje zadovoljiti ovdašnje želje za našim folklorom ili politikom. Vidjelo se to dobro i u razlici ovdašnje recepcije Krleže i Andrića. Nisam mnogo marila za tim, da igram ulogu neke egzotične biljke, ne, to nikako. A bilo kakvo posredovanje među svjetovima, to uopće nije dovoljno glasno, šareno.

JM: Pišete i na hrvatskom i na njemačkom jeziku. Gdje leži razlog odluke kojim ćete jezikom nešto napisati; u trenutnom raspoloženju, osjetljivosti teme...

IV: Pišem na hrvatskom, a neki put, ako želim biti malo odana teoriji, refleksiji – tad mi veća mogućnost apstrakcije u njemačkom jeziku pomaže. Dvojezičnost je tegoba i zavođenje, meni je pomogla, mogla sam svom suprugu prevesti neke svoje knjige i tako sam, s tom praksom, neke proze pisala na njemačkom. Zanimalo me, koliko svoj "habitus" mogu preseliti u nešto tuđe, i to me i nadalje zanima.

JM: Jeste li ikada govorili o kulturnim ili nekim drugim provincijama? Jedan moj dragi profesor, rođen u Zenici, odbio je, na čuđenje svojih kolega, profesuru u Beču. Učinio je to riječima: Puno je veći korak bio od Zenice do Zagreba nego od Zagreba do Beča. Ne želi razgovarati o provincijama. Meni često, posebno u trenucima kada moram opravdavati smještanje svojih priča u manja mjesta, pomažu Vaše rečenice o Stančiću. Prisjetit ću ih se, zbog budućih čitatelja ovoga razgovora, i neću ih provjeravati u knjizi. Toliko sam ih puta citirala, i prije nekoliko dana kada su u jednom razgovoru tražili od mene popis razloga zbog kojih bih se vratila u provinciju Osijek. Dolaze iz kultne knjige Svila, škare i prate vašu interpretaciju Stančićeve slike "Novi Zagreb": Ne mogu otići u Pariz kako bih to trebao kao slikar, ne želim poći tim putem, to je isuviše daleko, moja je mjera provincija i to će uvijek ostati, žuto svjetlo, mogu me svi... Može li se uopće govoriti o provincijama?

IV: Mislim da se o provinciji može govoriti i kao o prednosti – to je još jedna jaka, osobna atmosfera. Jer sad već sve znamo o globalnim, velikim gradovima, o problemima urbanih sredina, o otuđenosti, o kriminalu, o "slumu". A kad smo sve to saznali i kad smo prošli kroz sve te ulice i trgovine, kad smo upoznali ulogu "eventa" u kulturi tih metropola, tad se neko malo mjesto u provinciji može učiniti "tom mjerom na razini petrolejke", na koju je mislio slikar Stančić. Kao naša mjera, usprkos svemu.

Ne bih se plašila malog grada, možda samo nekih ljudi u njemu. Plašila bih se možda i gubitka anonimnosti. Ali tihu sobu za pisanje bih tamo sigurno našla. Ili? I sigurno tišinu krajolika, koja nam tako nedostaje.

JM: Nakon 1991. puno se toga promijenilo. Sjećam se tog 18. studenoga, dana kada je pao Vukovar. Na Pedagoškom fakultetu u Osijeku držala sam seminar o baroknoj poemi *Suze sina razmetnoga* Ivana Gundulića. Grad je napadan višecijevnim raketnim bacačima. Stajala sam pred studenticama i tupo gledala kroz suterenski prozor. Nitko nije ni pokušavao otići do skloništa. Očekivala sam da se pojavi kolega – student koji je trebao održati nekoliko uvodnih rečenica. Nije ga bilo. Tada mi je djevojka iz prve klupe rekla da možemo početi, da Hrvoje neće doći jer je noćas poginuo od krhotina granate. Izgovorila je to na način kao da kaže Sutra neće padati snijeg. Bili su to dani u kojima se rijetko izgovaralo nečije ime, dani u kojima su se mrtvi samo prebrojavali i u kojima je smrt postala nešto sasvim obično. Od tada sam počela drukčije govoriti o književnosti; osobnije. Sve ono čime smo se bavili prije, a vjerovali smo u umjetnost, izgubilo je bitku pred okrutnošću. Divim se kolegama koji su, na isti način, nastavili prebrojavati stihove i izdvajati diskurzivne narativne paragrafe. Vaša knjiga *Pred crvenim zidom*, objavljena prije deset godina, kao da je željela priznati nemoć pred strahotom. Ponavljajući mjesta ranijih knjiga sažimala je sve u istim koricama, a u isto vrijeme dovodila budućnost pisanja u pitanje. Kako ste se osjećali tih godina, što ste radili u trenucima kad ste postavljali ključnu rečenicu Kada je zapravo počeo rat? A kakvo Vam je sada sjećanje na te godine?

IV: Te godine opisane su u knjizi koju spominjete, *Pred crvenim zidom*. Bile su teške zbog gubitka svake vjere u neki razum ili ljudskost. Bile su i kob za pisanje, jer su ga, unatrag, učinile skoro nepotrebnim, no sigurno neučinkovitim. Kakva je to samo bila luda nada, da se poezijom nešto može spriječiti. Ludost te nade plaća se nepisanjem, bar na neko vrijeme, a onda se to pomalo zaboravi i vraćamo se pisaćem stolu. Žilavi smo, da.

JM: Zsigurno vas je boljelo, i ta bol je nekako drukčija. Ne vjeruju mi kada kaŕem da sam se manje bojala kada sam bila tamo, s prijateljima koji su odlazili, nego kada sam iz prostora mira brinula o njima ostavljenima. Vjerujete li mi vi, Irena?

IV: To Vam vjerujem, jer to je tako. Najgore je biti daleko od postelje voljene osobe koja umire. Tako je to i s ratovima. Lakše je biti u središtu nesreće, nego zamišljati iz daljine što je tamo sve strašno moguće. Jer stvarnost, prava realnost, istovremeno i oslobađa, čovjek može nešto učiniti, može pomoći.

JM: Jeste li čitali tekstove napisane o tim teškim godinama. Zsigurno će o ratu najbolje pisati neki novi klinci, ali i sada među napisanim djelima ima prave knjiŕevnosti. I u sve njih mogle bi se upisati Vaše rećenice: Na satovima povijesti same brojke, brojke mrtvih, poginulih. Promjenljive brojke, ovisno o političkoj situaciji.

IV: Čitala sam sve, do čega sam došla. Postoje vrlo dobre knjige, one tragične, bez mrŕnje. Knjige pobjednika malo čitam, više mislim o ŕrtvama. No sigurna sam, da će odmak od tih godina donijeti još mnogo dobrih knjiga, jer taj odmak je potreban, to nas uče i ovdašnje knjige o ratu, one prave su moguće tek danas.

JM: Zanima li vas povijest kao znanost. Biste li mogli napisati roman o povijesti? Onakav koji svjedoči kako veliki povijesni događaji kose živote malih pojedinaca koje nitko ništa ne pita, na čije se nogavice, kako bi to rekao Fabio, lijepi drač i korov povijesti. A korov su posijali oni čija imena krasi nacionalne enciklopedije. I Vi ste u predvečerje 27. oŕujka 1941. odrezali svoje duge uvojke i prestali crtati lijepe haljine.

IV: Povijest me zanima, naravno, no moram priznati da mi se čini, da nasuprot Nijemcima, kod nas još uvijek vlada nedostatak dobrih povijesnih knjiga, kao i psiholoških o traumama ratova. Znam, krive su i bivše političke prilike, ali sad je došlo vrijeme za to, došlo je naravno i vrijeme za povijesne romane. Oni će sigurno biti napisani. No možda ne od mene, vrijeme za potrebne studije je prekratko.

JM: Kako Vi, od tamo, odozgo, gledate na hrvatsku knjiŕevnost? Prošle su godine na Frankfurtskom sajmu knjiga hrvatski pisci sudjelovali u sekciji Mali jezici-velike knjiŕevnosti? Osjećali smo se dobro, bili smo u europskom okruŕenju i radovalo nas je što nas hvale drugi, zapadni kritičari. Možda i zbog toga da se to čuje u Hrvatskoj.

IV: Meni se čini, imamo vrlo dobru poeziju i romane. Imamo pisce, koji se mogu mjeriti sa svakim suvremenim knjiŕevnikom u svijetu. Što se ovdašnjih kritičara tiče, trenutno vlada, razlozi su komercijalni, kriza "gledanja na male knjiŕevnosti". One naravno nemaju nikakvu

agentsku mašineriju koja danas stvara *bestsellere*, dakle promijenjena je u izdavaštvu i uloga urednika, važniji su agenti, a oni pak odlučuju samo po prodajnim kriterijima. U ovdašnjoj potrošačkoj krizi najviše stradava knjiga, a književnost malih jezika teško može postići željene, visoke naklade. Zbog tog neki kritičari današnju literaturu koja se prodaje i zovu Harry Potter književnost.

JM: Kada nisam smjela pobjeći u dvorište, bježala sam u priče u kojima je bilo dvorišta. Danas više ne znam naslikati ono stvarno; u kojem sam odrastala uvijek bijelih i čistih dokoljenica i ono o kojem sam čitala, prepuno nestašne djece koja nisu brinula o blatnim mrljama na čarapama. Jednako me oblikovala zbilja, priča o njoj i literatura temeljena na njoj. Ako se tako odrasta, ako se biva okružen knjigama, kao što ste bili vi, puno, puno više nego ja, može li se poslije sjesti i napisati samo ono što se stvarno dogodilo. Smijemo li, uopće, ulaziti u interpretaciju onoga istinitoga i onoga lažnoga u književnom tekstu?

IV: Slojevitost stvarnosti, njene zagonetke... to je teško... jer gotovo sve je i polufikcija, mješavina stvarnog i fiktivnog, umišljenog. Tko još sigurno zna, što je nekad doživio ili što je samo vidio na fotografijama starim pedeset godina ili čuo od roditelja? Ali ako ne inzistiramo na autentičnosti, nekim dokazima, optužbama, tad je sve zbilja; i doživljeno i pročitano i sanjano. Sve je život i biografija. Nije istina samo ono proživljeno, a sve drugo laž, ne bih nikad pristala na tu podjelu. Osim, naravno, ako se ne radi o svjesnim lažima, ali na to sigurno niste mislili. I ono faktično zna biti varljivo, uopće te činjenice – za mene su neki put vrlo upitne.

Cijeli kozmos nečijeg života mnogo je složeniji od podataka koji pišu u nekom leksikonu.

JM: Uvijek ostajem nemoćna u pokušajima da napišem nešto u trećem licu. Čini mi se da iznevjerujem sebe. Nije riječ o onome što teoretičari često ističu: pisci odabiru prvo lice jednine kako bi lakše osvojili čitatelja. Vrlo je teško, kada govorite priču u svoje ime, umaknuti terminu autobiografsko pismo. Nedavno sam napisala priču o ženi koja ima puno više godina od mene, koja je zaljubljena u puno mlađega muškarca – a ne vjerujem da mi se to može dogoditi – bolesna od neizlječive bolesti.

Urednici su u sadržaju istaknuli kako će čitatelji moći pročitati još jednu istinitu priču iz života J.M. Što je Vama prvo lice jednine?

IV: U prvom licu jednine sam najslobodnija, i za neku pokudu, kritiku. Ono što me muči i zanima nisu "romani", to sam znala već vrlo rano. Nemam naravno ništa protiv romana u trećem licu, oni možda čak više osvajaju čitatelje, ali moja inspiracija, ako to tako smijem

reći, ne leži u konstruiranju izmišljenog na osnovu doživljenog, već u divljoj mješavini književnosti i biografije. Sve se to isprepliće, sve to slijeva se u struju nečije biografije, stvarne i zamišljene sobe boravaka, knjige i osobe, zapisano, pročitano, doživljeno.

JM: A koje su to knjige, na vašim današnjim policama, kojima se uvijek vraćate?

IV: Uz one koje sam već nabrojila, dodala bih još tekstove psihoanalitičarke Sabine Spielrein, pisma i eseje Waltera Benjamina, tekstove Eve Meyer, našu poeziju, uvijek nanovo dnevnikе kao one Virginije Woolf, da, pjesme Tina, Tatjane G., Tonka. Ne mogu sve to nabrojiti, nepravedno zaboraviti mnoge.

JM: Čitate li svoje hrvatske kolege?

IV: Kad sam u Zagrebu, čitam sve naše nove knjige, lutam kroz knjižare, čitam časopise, nadoknađujem vrijeme provedeno negdje drugdje. Imamo i vrlo dobre teorijske knjige o ženskom pismu, čitam dakle u Zagrebu danonoćno.

JM: Vaše proze pokrivaju terminima autobiografska memoarsko-dnevnička proza, autobiografska proza, pjesnička proza, poetsko-autobiografska proza, memoari komornog suzvučja, "dokumentarna" lirska ispovijed, memoarsko-auto/biografska proza. Najradije bih o njima govorila kao o biografijama i umjesto definicije biografije spomenula bih prevažnu sliku iz *Svila, škare*. Oskudna beogradska trgovina tekstila, tupe škare, bala svile i motiv morskoga konjića. Za majčinu suknju treba određena metraža. Zbog nje tupe škare moraju razdvojiti glavu od tijela morskoga konjića. Želimo pisati o sebi. Međutim, o sebi možemo pisati samo ako pišemo o svom odnosu prema drugima i odnosu drugih prema nama. Naše viđenje je samo jedno od viđenja, ono može biti posvema suprotno viđenju naših bližnjih i može ih itekako povrijediti. Tisuće jajašaca dudova svilca čini fine svilene niti, brojni životi drugih građana su za naš tekst, za našu tkaninu i naše djelo, u koje neki ulaze odvojeni od svoga tijela. Slažete li se s terminom biografija?

IV: I meni se čini točnijim od termina autobiografska proza. Često se više zrcalimo u drugima nego oni u nama, o drugima pisati neki put je jači poriv, nego pogled na vlastito ja. Svi i sve su također građani za tekst, za fine, svilene niti, o kojima pišete.

JM: Zašto Marina i zašto Dora? Da biste pokazali različitost biografija? Znam da vam je to pitanje postavljeno puno puta, ali zbog novih čitatelja, moramo to učiniti iznova. Dora u meni kao mogućnost. Ne kao ona druga strana. Kao sestra u duhu. Biti i netko drugi, ta bolesna žena, to sam mogla biti i ja.

IV: Marina i Dora možda znače i život, za koji nisam imala hrabrosti, one su ona dosljednost na čijem koncu stoji tragedija – i tako istovremeno ukazuju na moju "malodušnost", na ovo drugo vrijeme, koje nas sve više želi pretvoriti u osobe bez vizija, koje ne dozvoljava da prestanemo funkcionirati kako to svi drugi žele. Za mene su te osobe posjedovale "nevinost" umjetnosti, koja još nije bila nagrižena sumnjama.

JM: Kako su na vašu prvu proznu knjigu reagirali Vaši bližnji i ostali koji su čitali o sebi. Jeste li im morali ponavljati kako bi sve i onda kada je napisano u prvom licu, trebali primati kao fikciju. Irena, nemojte se ljutiti, ali pitam Vas to ponovno zato da bih Vam priznala najbolnije mjesto svoje prve knjige, romana *Zašto sam vam lagala*. Kada se pojavio, povrijedio je moje sestre, moga oca, moju majku, ženu koja se brinula o mom građanskom odgoju i krotila gene upisane u bosanskim izvodima iz knjige rođenih. Nisu me radovale lijepe kritike, prodavanost i čitanost. Pokušala sam im objasniti da je to moje viđenje svijeta u kojem sam odrastala, a oni su tražili pukotine i neistine. Puno sam puta zažalila što sam krenula u pisanje, a morala sam jer sam tekstom savladavala biografiju, pobjeđivala sumnje i strahove, i vjerojatno bih bez priznavanja važnosti priče u svom životu, već odavno licem podsjećala na neveseloga klauna kojeg rastužuje smijeh zadovoljne publike.

IV: Moja su iskustva slična, to je cijena tog polufiktivnog ja, u koji drugi ne vjeruju. Istinu mnogi ne vole, a u životu se često u raznim situacijama provlačimo šutnjom i kompromisima, no kad pišemo, tad to nije moguće. Nemojte žaliti što ste napisali tu lijepu, iskrenu knjigu, ona je važna i za sve nas i u njoj nema ni sjene neke želje za povredom ili nekim obračunom. Samo slika, koju drugi imaju o nama, biva ponešto korigirana, i to se također neki put ne oprašta. Svi najviše volimo svoju predodžbu o onom drugom, zar ne? I ja sam privatno doživjela reakcije s kojima nisam računala, možda ne tako bolne kao Vi. Ali kad nas jednom bližnji prihvate kakvi jesmo, tad će doći i do razumijevanja takvih tekstova, to može potrajati dugo i neki put se ta želja neće ispuniti.

JM: A kako su reagirali drugi? Možda je za recepciju knjige u kojoj svi sve poznaju i prepoznaju najbolji tekst inozemnog tržišta? Kako tumačite odličan prijem Vaših prijevoda, u zemljama u kojima nitko ne zna je li taj dan kada je Irena odlazila iz Zagreba padala kiša i što je na sve rekao njezin prvi muž?

IV: Drugi su naravno više čitali podtekst, lakše nalazili svoja pitanja ili sličnosti u tim tuđim životnim pričama, koje se odvijaju negdje drugdje, u nekom drugom svijetu. Nepoznavanje tih osoba oslobodilo ih je one strašne znatiželje: što li to piše o nama? Velika je prednost kad

tekstovi bivaju čitani bez takvog ili sličnog tereta, i kad su zbog tog ipak više književnost nego biografija. Tad osobe mogu biti simboli ili uzorci za neke situacije, mogu biti sve ono, što sam i željela opisati. I tako prava kiša postaje slikom literature.

JM: Mogu Vam svojim predavačkim iskustvom posvjedočiti kako mlade žene, još mlade od primateljice Vaših pisama iz posljednje knjige, dolaze na satove konzultacija i žele sa mnom razgovarati o Vašim prozama. Dolaze u šarenim sportskim jaknama, ali tako dobro razumiju vašu sivu i crnu boju. Vjerujte, nema zaglavlivanja u šikari različitih generacija. Samo znaju reći da one nikada ne bi oprostile jednom bijelom zecu kada bi im pojeo roman.

IV: "Zaglavljenje u šikari" metafora je za osjećaj, da neke stvari mlađima ne možemo objasniti bez povratka opisu drugačijih vremena, drugačijih osjećaja. Možda se to i ne mora, ne može. I sve često ostaje samo sivom teorijom, zato mislim da su razlike među generacijama prevelike, neki put nepremostive. No kad-tad imamo sreću i mostovi postoje.

JM: Stručne kritike koje prate vaše knjige u većini su jako pozitivne. Često spominjanje nespominjanja Vašega imena i djela u *Leksikonu* iz 1998. godine mislim da je priču o recepciji vašega djela odvelo u krivom smjeru. Želim povjerovati kako je riječ o uredničkom šlamperaju, što razumljivo ne može biti opravdanje uredničkom timu, a ne osmišljenom činu ignorancije. Brojnost diplomskih i magistarskih radova te način na koji mlade žene pristupaju Vašim tekstovima, govori o živosti štiva i mehanizmima osvajanja onih iza nas. Kada biste imali statističke podatke o starosnoj dobi Vaših čitatelja, bi li Vas više radovalo da je statistika na strani generacije ili mlađih?

IV: Ignorancija, nespominjanje nekog drugog, ovisno je i o egu dotičnog, kao što smo donekle i sami krivi, ako nas drugi ne primijete. Mrzim bahatost, ne vidim razloge taštini, i više volim sjenu nego svjetlo reflektora. Volim svoje čitatelje i naravno da je lijepo ako knjige žive još i danas. A možda sitne osvete, kao to s leksikonom, o tom uopće ne treba razmišljati.

JM: Možda se nećete složiti sa mnom, ali nekako sam sve sigurnija da pisac piše jednu svoju knjigu u više tomova. Zbog tog razmišljanja, uvijek me iznova ražaloste, pa čak i razljute, književne kritike koje se bave jednim, tek objavljenim naslovom jednoga autora, a zaboravljaju kako je riječ o trećoj, petoj ili jedanaestoj knjizi istoga bića. Uvjerena sam da pisce treba čitati u njihovim poetičkim vrtovima, da treba prepoznavati selidbene motive, i biti vrlo oprezan u imenovanju autorovih stvaralačkih faza. Nema mijenjanja Irene Vrkljan, čak i onda kada ona piše kriminalističke romane. Obuzdat ću nakratko svoju nestrpljivost i

brbljavost i upitati Vas otkud baš taj žanr nakon šest godina šutnje, nakon *Pred crvenim zidom* kad smo, pred zlom i u zlu, posumnjali u smisao rada na ljepoti.

IV: Da, zapravo pišemo jednu knjigu. Nakon knjige *Pred crvenim zidom* nisam šest godina pisala – razlozi su u tom osjećaju stanja pred jednim zidom, koji se odjednom ispriječio pred nama. Žanr se samo promijenio u smislu: "ja" je malo manje, malo teže, htjelo reći to "ja" i tako je promjena žanra bila jedina mogućnost pisanja... nakon svega...

JM: Obiteljska tajna, istražitelj Leo Winter i njegova zaljubljenost u prošlost, u izloge s knjigama, u literaturu iz koje pronalazi naputke za vlastiti život, ista ulica i isto mjesto, Leova supruga koja se bavi pitanjem manjina, crvena boja Cvetajeve, samo su neki motivi koji podsjećaju na Irenine prethodeće knjige. Voljela bih onima koji vide drukčiju Irenu citirati rečenice poput: Ta su vremena davna prošlost i u sjećanju je ostalo neko drugo mjesto puno sunca i živosti, s crnim lakiranim kočijama u kojima su se vozili otmjeni gosti, koji bi ga ponekad i pozdravili – njega, to dijete koje je bio i koje je progutala noć, slična ovoj sada, ili Pa znaš već, stare obiteljske priče. Mržnja i izdaja. Skriveni grijesi mladosti.

IV: Leo Winter i Eva figure su moje imaginacije i moje biografije i u tom nalikuju osobama iz prethodnih knjiga, a Beč je također obiteljsko mjesto. Sve to nije izmijenilo ni ono što sam pisala prije, niti ono poslije i buduće, bar mi se sad tako čini.

JM: Je li Vaš suprug prvi čitatelj vaših rukopisa? Imate li tremu pred njegovom ocjenom? Pišete li uopće nekome i za nekoga? Kada čitam neke Bennove rečenice citirane u Vašim knjigama, čini mi se da čitam Vaše. Primjerice onu o jagodama iz knjige *Dora*, ove jeseni: Kad jedem one velike, lijepe jagode bez teka, jedem zapravo sjećanje na jagode.

IV: On je prvi čitatelj, a to znači da je potreban i prijevod novog teksta. Nije uvijek lako sve činiti dvostruko. Nemam tremu, sve što mi Benno kaže, mogu prihvatiti, jer to nikad ne zadire u bit napisanog. Ali rečenica o jagodama, prava je Bennova rečenica: jesti sjećanje na jagode – njegova je osjetljivost spram svakodnevnim, običnim, a ipak promijenjenim stvarima života.

JM: Osjeća li i Benno da živi i ovdje i tamo? I kako Vas zove?

IV: Osjeća to vrlo snažno i to ga je promijenilo, izoštrilo pogled na njegov vlastiti svijet, njegovu čestu nadmenost.

On voli Zagreb, voli naše ljude, ulice i trgove, opisao je to u knjizi *Zagrebačke bilježnice*, kao i u svom najnovijem romanu o mojoj tetki, koja je rođena u Travniku, živjela u Beču, živjela između. Kao on, kao ja? I zove me Irena.

IV: Osjeća to vrlo snažno i to ga je promijenilo, izoštrilo pogled na njegov vlastiti svijet, njegovu čestu nadmenost. On voli Zagreb, voli naše ljude, ulice i trgove, opisao je to u knjizi *Zagrebačke bilježnice*, kao i u svom najnovijem romanu o mojoj tetki, koja je rođena u Travniku, živjela u Beču, živjela između. Kao on, kao ja? I zove me Irena.

Sarajevske sveske, 6-7/2004.